

AZ EGYÉN EMLÉKÉNEK MEGÖRÖKÍTÉSE A SÍRFELIRATOKBAN

Keszeg Vilmos

Bevezető gondolatok

Az epitáfium a személyes sorsra, életpályára összpontosító, legősibb biografikus szövegtípus. Mint biografikus szöveg elsődlegesen a születés, az életpálya és a halál toposzaiból szerveződik. Ez egészül ki, illetve árnyalódik a tanulmányok, a családi élet (házaság, gyerekek, rokonkapcsolatháló), a munka és a közéleti szerepvállalás toposzaival. Az epitáfium közvetlenül a haláleset bekövetkezése után, a gyász munka részeként készül el, a temetési szertartás kései mozzanataként. Elkészítése, kihelyezése a sírfelirat elsődleges, primér kontextusa. Létrejötte és használatra való átengedése, használatba vétele a halottal van összefüggésben. Funkciói közül kettőt kell kiemelni. Miután az egyén életpályája lezárul, s az elhantolás által holtteste láthatatlanná válik, a síremlék s a rá kerülő epitáfium a halott utóéletét biztosítja, a kulturális emlékezet fenntartásának eszköze. Az egyént a halottak társadalmába integrálja, kijelöli, megnevezi a nyugalmáról és az emlékérről gondoskodó élőket. E szociális funkció mellett a másik jelentős funkciója pragmatikus jellegű: a halott nyugalmáról, lelki üdvösségéről való gondoskodás (az epitáfiumot záró kívánság, a temetőlátogató emlékezésére, fohászra való felszólítása). A család temetőlátogatása a sírfelirat használatának utólagos formája. A sírfeliratok egyik oldalon a halállal, a túlvilági élettel kapcsolatos vallásos és világi mentalitással, másik oldalon a társadalmi reprezentációs szokásokkal vannak összefüggésben.

A márványtáblára vésett sírfeliratok létezéséről a magyar nyelvterületen a kutatásnak a 16. század elejétől van tu-

domása. A 17. századtól a templom falára akasztott vagy a síron felállított fejfára rögzített deszkaepitáfiumok készültek. Az emlékjelet megnevező szó a felirat szövegét is jelölni kezdte. Mellette a 18. században további magyar elnevezések jelentek meg: fejfáírás, fára való írás (Balassa 1989. 54–58). Erdélyben a legrégebbi sírfeliratok a 16. század első feléből maradtak fenn (Lászlóffy 1989. 18.). A temetők a 16. században távolodtak el a templomtól. Kolozsvárt a Házsongárd 1585-ben nyílt meg (Balassa 1989. 54.). A kőből készült sírjelek Európában a 16–17. században jelentek meg (korábbi, már 12. századi előzmények után) (Balassa 1989. 54.; Novák 2005. 84.), és a 18. században terjedtek el főúri-polgári hatásra.¹ A paraszti, kőből készült sírjelek a 18–19. században jelentek meg, és a 20. században szaporodtak el (Pócs 1981; Balassa 1989. 54.), főként olyan településeken, ahol a kő adott volt. A fejfák megjelenése a protestantizmus terjedésével állt összefüggésben (Imreh–Hoppál 1977. 7.). A 20. század közepén általánosan elterjedt a beton és műkő, esetleg a márványtáblával kiegészített síremlék.

A korai (szarkofág és obeliszak alakú) síremlékek nagyobb felületet kínáltak a felirat számára. Felállításuk összefüggésben volt a rendiség és a nemzetség (genealógia) tudatával és érdekeivel. A síremlékek mérete az évszázadok során

¹ Marosszéken a 18. század első feléből maradtak fenn az első datált sírkövek (Péterfy 2005. 15.). Mezőtelegd temetőjét 1781-ben nyitották (Emődi–Varga 2004. 21.). A Partium területén a 18–19. században fából faragott fejfák és keresztek, a 18–19. században kő síremlékek készültek, lásd Dukrét 1999. 10. Érmihályfalván a 18. század második feléből maradtak fenn az első sírkövek (Kovács 2006. 45.).

fokozatosan csökkent, ezzel együtt beszűkült a felirat terjedelme és szemantikai mezeje is. A fából készült sírjelek alkalmazása kezdettől fogva rövid szöveg feljegyzését tette lehetővé. A rendiség jelentőségének csökkenésével, a köztemetői terjedésével az epitáfiumok az egyénre irányították a figyelmet.

A kutatás korábban elsősorban a sírjel állításának rituális kereteit, valamint a síremlék formai specifikumait vizsgálta. A sírfeliratok elemzése szintén különböző kérdések megválaszolásának forrása lehet. Közülük néhányat említünk meg. Hogyan történik meg az emberi életpálya, az emberi sors epitáfiumban való megjelenítése, melyek azok a motívumok, amelyek kötelező módon szerepelnek az epitáfiumban? Mi az, amit a temetés után a halotról meg kell örökíteni? Mi az, amit közvetlen hozzátartozói a halotról a temetési szertartás és a temető által megteremtett lokális nyilvánosság előtt elmondanak? Hogyan használható a sírfelirat?

Az életpálya megörökítése

Az elemzésbe bevont szövegkorpusz 963 epitáfiumot tartalmaz, ötvennyolc romániai településről. A települések között egyaránt vannak falvak, városok és nagyvárosok. A legkorábbi epitáfium 1570-ből származik, a legfrissebb sírfelirat pedig 2005-ből. A 435 évet átfogó idő-

intervallumot hat korszakra osztottuk.

Az első korszak az adatbázisba bekevert legelső adatokat tartalmazza. Az első sírfelirat Kolozsvárról származik, 1570-ből, helytörténeti kutatás eredményeképpen bukkant fel. A 214 évet átfogó időintervallum záróéve 1784, jelentős fordulópontra. A korszak fennmaradt síremlékei kőből és márványból készültek. Csupán a tartós anyag tette lehetővé fennmaradásukat. Az 1570-1784 közötti sírfeliratokban 9 biografikus motívum fordul elő. Gyakorisági sorrendben ezek a következők: a halott neve, az elhalálozás éve, a halott életkora, a halott hozzátartozói, a halott tulajdonságai, szórványosan a halott foglalkozása, a halált kiváltó betegség. Az elhunyt személy születési éve a korai sírfeliratokból hiányzik, gyakori viszont az élekor, az élettartam megnevezése. Határozott igényként érvényesül a halott szociális kontextusba való beágyazása (a szülők, az élettárs, a halott leszármazottainak megnevezése). A halott tulajdonsága több esetben bekerül a sírfeliratba. Egy 1636-ban elhunyt személy szép kedves gyermek volt (Marosvásárhely, 1636), két, 1649-ben és 1650-ben meghalt személy „böczületes”; becsületes, tisztességes életet élt (Marosvásárhely, 1649, 1650), egy 1690-ben elhunyt nő pedig kedves házastárs volt (Marosvásárhely, 1690). Szórványosan sor került az elhunyt (minden esetben férfi) foglalkozása, a halált kiváltó beteg-

ség megnevezésére. A sírfeliratok két esetben nevezik meg a síremlék állítóját. Mindkét esetben a sírkövet állító nő nevezi meg magát. A sírfeliratok zöme az Itt nyugszik/Itt fekszik/Aluszik kezdőformulával indul, mintegy negyedrésze pedig a halott nyugalma vonatkozó kívánsággal (nyugodjék csendesen), az üdvözülés és a feltámadás reményével zárul (várja Jézusát, várja a nagy ítéletet, boldog feltámadást).

Az 1785–1868 közötti korszak sírfeliratai tizenegy biografikus motívumból építkeznek. A halott neve kötelező módon szerepel a sírfeliraton. A korszakban növekedni kezd a nemzeti temetkezések száma, egy sírhelybe kerülnek a házastársak és a rövid időintervallum alatt elhunyt családtagok (szülők, testvérek, gyermekek). Illetve, a sírfelirat elkezd felvállalni a nemzeti regiszter szerepét, a családfő mellett egyre gyakrabban jelenik meg a feleség, a szülők neve mellett a gyermekek neve. A halott biográfijában továbbra is az elhalálozás éve dominál, a születés éve mindössze néhány alkalommal tudható meg. A korábbi korszakhoz hasonlóan a sírfeliratok több mint fele megnevezi a halott életkorát. Szintén a korábbi korszak színvonalán van azoknak a sírfeliratoknak a száma, amelyek a halottat szociális kontextusba ágyazzák (szülők, élettárs, gyermekek). A korszak sírfelirataiban új motívumok jelennek meg. Néhány sírfelirat

a halott tanulmányaira is kitér, a halott mindenik esetben férfi. Szintén a férfi halott sírfeliratában tűnik fel a foglalkozásra, közéleti tisztségre való utalás. A feltüntetett foglalkozások: énekvezér, tudós organicus kántor, pap/esperes, közügyész, királyi hív aranyváltó, tanácsos, földi munkás, gazdatiszt, táblaírnok, ezredes. Egyetlen felirat említi a halottnak az 1848-as szabadságban való részvételét. Néhány sírfelirat tematizálja a halál okát (himlő, véletlen). Az előző korszakhoz hasonlóan a feliratok egynegyede megnevezi az elhunyt (nő, férfi vagy gyermek) tulajdonságait. A kiemelkedő tulajdonságok a családseretet, a házas-társi hűség, a keresztényi erkölcsösség és a közéleti aktivitás, segítőkészség. Lánygyermek esetén *szép virág vala, kedves lány, szűz virág*, a nőhalott esetén *legjobb nő és anya, legjobb édesanya, a vallás és tanulmányok közjavát előmozdító nagylelkű asszony, egy szelíd nő, ki férjéhez ritka pár volt*. A férfi halott minősítésére szolgáló értékek a szorgalom, tiszta erkölcs, vallásosság embere; *jó apa, hív férj; jó apa, hű keresztény, közhasznú polgár, buzgó kurátor; jámbor keresztény; sok szegénnyel jól tett; emberbarát*. Egy Tordán, 1835-ben elhunyt férfi *mindenek aránt közszeretettel, az esméretlenhez szelídséggel, mások ügyesbajos dolgaira hívsággal, barátaihoz egyenességgel, házastársa és gyermekei javak aránt buzgó munkás indulattal s őket igazán szerető szívvel, a nagyobbakhoz nyájos leereszkedéssel viseltetett, hív férj, jó emberbarát, hasznos ügyvéd, szerető vérboldogító atya, igaz keresztény volt*. A sírfeliratok közel egynegyede megnevezi a sírkövet állító személyt. A sírfeliratok nyelvi-modális kidolgozása a korábbi hagyományokat követi. A sírfeliratok fele alkalmazza az *Itt fekszik/nyugszik* indító formulát, közel egynegyede a halott nyugalma vonatkozó kívánsággal zárul. Ezek a kívánságok a következők: *béke porainak, béke poraira, béke porain, nyugodjanak békében porai, béke legyen drága poraikon, béke lengjen poraik felett, nyugodjon békében, nyugodjanak porai csendességben, lelkek örök fényességben, örök dicsőségben vég nélkül élhessünk*. Új modális eljárás-

ként jelenik meg a megszólítás; a feliratok a kései olvasót (*halandó keresztény, utazó, utas, jámbor utas, ki itt jársz*), vagy pedig a halottat szólítják meg. Egy esetben a sírfeliratban a halott maga szólal meg (*e sír lakója lettem*). Több sírfelirat megszövegezésében érvényesül a poétikai szándék. Jancsó János újtordai kántor 37 évesen hunyt el, 1831-ben. Özegegye és két árván maradt gyermeke a következő verset írta sírkövére: „*Tsak egy ének az élet / megszollal a böltsöböl / ekhozik mikor vége lett / vissza a' a temetőből! / harmintzét vers volt élete / melyből ötöt énekelt / s mikor a végzés felette / szollott ő végsőt lehelt*.”

A harmadik korszak az 1868-1913 közötti időszak, a békeidő kora. Az 1867-es kiegyezést követően Magyarország és Erdély területén az emlékezőskultúra jelentős fordulatot vett. Új kitalált hagyományok születtek, közöttük voltak a kommemorációs szertartások.

A korszak sírfeliratain visszaesett a házastársak közös sírfeliraton való szerepeltetése. A korszakban még mindig nem jellemző a halott születési évének feljegyzése. A sírfeliratok mintegy felén a halál éve mellett továbbra is jelentős arányban az elhunyt személy életkora jelenik meg. Népszerű motívum marad a halott szociális kontextusának megnevezése, ez a törekvés azonban enyhén visszaesik az előző korszakhoz képest. Egy kökös sírfelirat fontosnak tartja feltüntetni, hogy az elhunytak 27, egy vár-falvi felirat szerint 30 évet éltek boldog házasságban. A tanulmányok megnevezése és a foglalkozás továbbra is szórványosan kerül be a halott biográfijába, mindig férfiak esetében. A férfiak foglalkozása: a nagyenyedi ev. ref. Bethlen tanoda gazdatisztje, kántortanító, énekvezér és tanító, iskolamester, lelkész, gyógyszerész, előljáró, ügyvéd, tanácsi iktató, csendőr, csendőrörsevezető. Több esetben a hosszú szakmai pályára történik utalás (25 évig kántortanító, 48 évig énekvezér és tanító, 40 évig előljáró). A korszak egyetlen feliratán jelenik meg a női foglalkozás (gazdaszony). A történelmi eseményben való részvétel motívummá válik. Egy 1895-

ben Aranyosegerbegyben elhunyt férfi az 1848/49-es szabadságharcban mint székely huszár vett részt. Csomakőrösön 1888-ben a sírkő állítója mutatkozik be szabadságharcosként: *e követ hálából emelé férje, ki magyar harcban 1849 be felszogséget szenvedett*. A sírfeliratok továbbra sem tartják szükségesnek megnevezni a halált kiváltó betegséget; erre általában akkor kerül sor, amikor az illető személy rendellenes körülmények között hunyt el. Az előző korszakhoz hasonlóan a feliratok mintegy egynegyede megnevezi az elhunyt tulajdonságát, azonos arányban a férfi- és a nőhalottak esetében. Az előző korszakhoz viszonyítva több emlékéllító személy lép ki a névtelenségéből.

Néhány esetben a felirat az utast, a vándort szólítja meg, az idegent tudósítja a halálesetről („*utas tekincs e temetőboltra*”, Harasztos, 1871; „*úton járó, ki itt mésszel, tekincs ide szemeiddel*”, Harasztos, 1894; „*utas, tekincs e sírkőre, nézd kik pora nyugszik benne, nem is éltem, sírba szálltam, alszom édes örök álmam*”, Mészki, 1905). Megnő a halott nyugalma vonatkozó záró formula száma és változatosága. Az itt *nyugszik/fekszik/szenderreg/alszik* kezdőformula előfordulása tovább növekszik és variálódik. A feltámadásra és a túlvilági találkozásra való utalás mindössze néhány esetben ismétlődik.

A negyedik korszak 1914-től 1944-ig tart. A két világháború európai szinten tömeges migrációt, az életkörülmények (életszínvonal, gyógykezelés, életvitel) romlása, a betegségekkel és a halállal való gyakori és közvetlen találkozás korábban nem tapasztalt életviteli és viszonyulási stratégiákat eredményezett. A korszak sírfeliratai általában egyetlen elhunyt személy adatait tartalmazzák. Emellett növekszik a különböző családtagok egyazon sírfeliraton való megjelenítése (férfi és nő, férfi, nő és gyermek, férfi és gyermek, nő és gyermek). Az elhunyt életpályájának azonosítására szolgáló évszám az elhalálozás éve, mellette a feliratok egynegyedén megjelenik a születési dátum, s szintén egynegyedén az elhunyt életkora is. A korszak-

ban növekszik a halott szociális beágyazására való törekvés (szülők, élettárs, gyermek megnevezése). Néhány sírfelirat a házaselet tartamát is fontosnak tartja megörökíteni. A hosszú házaselet a szép halál, a rövid házaselet a tragikus halál retorikai megjelenítése. A tanulmányok feltüntetése a korszak sírfelirataira nem jellemző. A sírfeliratok közel egynegyede emeli be a halott biográfiájába a háborúban való részvételt. Pap István szakaszvezető 1915-ben az orosz harctéren hősi halált halt, idegen földben temették el, szülőfalujában, Antban édesanyja állíttatott síremléket. 1917-ben Antban újabb hősnak, F. Szénási Gábornak kellett jelet állítani. 1917-ben a háborúban ápolónőként szolgáló Ferencz Zsuzsanna 23 éves korában hősi halált halt. Nevét a csomakőrösi Ferencz család sírkövére vésték. A csomakőrösi Kelemen Józsefné Kelemen Ágnes a román betörés idején, menekülés közben hunyt el 1918. szeptember 1-jén, Alsórákos határában. Emlékét testvérei örökítették meg. Szintén Csomakőrös

temetője őzi a 34 évesen Galíciában hősi harcban elhunyt F. Sándor Albert emlékéét. Alvincen 1933-ban hunyt el Kromek Alajosné, sírkövére felkerült az 1916-ban 40 évesen Galíciában eltűnt férj neve. Héderfáján 1927-ben hunyt el Szakács Mihály, 1935-ben felesége, Szakács Juli. Mihály nevű fiuk készíttetett sírkövet számukra, s erre rávésette a háborúban 1914-ben, 23 éves korában eltűnt testvére, János nevét is. A korszak 2 sírfelirata az elhunyt életpályáját jellemzi. Az 1938-ban, 26 évesen Komjászegén elhunyt Szabó József, „... a mostoha sors üldözött árvája volt, aki csendesen / hitt bizott / csalodott végre / az életével / áldozott”. A mérai Sándor György szülei szemének fénye volt. „Sokat szenvedett, nyolcé / ves korától alig volt / jónapja mert testét / állandón betegség / bántotta A betegségét / hordozta Istenbe ve / tett hittel telve / volt a szíve igaz szeretettel. Abban / reménykedett hogy lesz / jónapja mikor hirtelen az / urót elszolította.” Két további sírfelirat szerepelteti a halál okát. Egy Disznajón, 1935-ben elhunyt férfi szívét nehéz betegség ölte meg. 1943-ban a kökői tanító házaspár baleset áldozata lett. A sírfeliratok egynegyede megnevezi a síremlék állítóját.

A korszak sírfeliratai szórványosan poétikus költői megfogalmazásokkal élnek. A komjászegi 26 éves fiatalember sírfelirata szerint az elhunyt „... hitt bizott / csalodott végre / az életével / áldozott” (1938). Sándortelkén 1942-ben férfi halott sírkövére került az alábbi vers: „E sírban csendes az / álom nem sanyargat / a fájdalom az életem / le zajlása fáradt terem sírba zárta munkás / kezek megnyugszanak / porból lettek porrá / válnak.” Kiss Ferenc harasztosi tanuló 1931-ben, 18 évesen hunyt el. Édesanyja a következő verset vésette a síremlékre: „Ifju és virág voltam / Szüleimnek egyetlen reménysége / S a virág elhullt / De Istenünk beszéde / Megmarad mindörökké, / Az isten pedig aki / Az urat feltámasztotta / Minket is feltámaszt / Az ő hatalma által!”

A tordai Aranyosrákosi Székely család 1873-ban nyitott sírhelyet. Január 30-án hunyt el a 65 éves Aranyosrákosi Székely Ferenc, az unitárius gimnázium gond-

noka, a megye főbírája. Ugyanezen év augusztusában a családban újabb halálesetre került sor. Ezúttal a férjezett lány, Pap Mózesné Székely Ilka halt meg, 33 éves korában. A kedves halottjaik sírja fölé a megözvegyült Aranyosrákosi Székely Elekné szül. Nagyjait Fekete Eszter emeltetett márványból 3 méter magas obeliszket. A két halottnak közös sírfeliratot fogalmazott, s ezt az obeliszk keleti oldalára vésette. Az obeliszk város felőli, nyugatra néző oldalára ünneplésen felvésette a család nevét: „AZ / ARANYOSRÁKOSI / SZÉKELY / CSALÁD / SÍRJA”

A felületet az özvegy osztotta be. Az első feljegyzést a felület jobb oldalán, hasábban helyezte el. Két év múlva, 1875-ben elhunyt Aranyosrákosi Székely Elek kisebbik, öt éves leányunokája, Pap Ilka, majd újabb 4 év múlva, 1879-ben a nagyobbik, 11 éves fiúunoka, Pap Samu. Az ő nevük is a síremlék keleti oldalára került, az obeliszk középső tömbjére. A felület csupán a nevek és az évszámok feltüntetését tette lehetővé. A keleti oldal első hasábjába a gyászolók megnevezésével és fogadalommal zárul.

A síremlék keleti oldalán a második hasáb az özvegynek maradt fenntartva. Székely Elekné Fekete Eszter 27 évi özvegyesség után, 81 évesen hunyt el 1900-ban. Nevét a férj neve mellé vésték. Feltételezhetően fiuk, Aranyosrákosi Székely Elek belügyminisztériumi osztálytanácsos gondoskodott erről. A családban ezután egymást érték a temetések, a halottakat ugyanabba a sírba temették el. A rendelkezésre álló felület csupán a nevek és az évszámok megörökítését engedte meg. 1914-ben, 84 évesen, 41 évi özvegyesség után elhunyt az Aranyosrákosi Székely szülők veje, Pap Mózes. Ugyanebben az évben követte őt a halálba veje, Velits Károly. Él 58 évet. 1918-ban meghalt a 19 éves dédunoka, Páll Gáborka. 1924-ben hunyt el a család második leánya, Aranyosrákosi Székely Júlia (élt 73 évet), majd 1946-ban a két évvel fiatalabb, hosszú életet, 93 évet megért fiúgyermek, Székely Gyula. Dr. Páll Gábor az Aranyosrákosi Székely szülők valamelyik leányunokájának, felté-

telezhetően a Velits család egyik leányának volt a férje. 1942-ben halt meg, 62 évesen. Az ő nevét a felületen elválasztották a vérrokonok nevéől, így vált lehetővé a következő halott, Székely Gyula nevének a családtagok közé való beillesztése. A vő, Velits Károly Aranyosrákosi Székelyék Pap Eszter nevű unokája révén került a családba. Eszter 1866-ban született, 1946-ban hunyt el, nagybátyjával, Székely Gyulával egy évben. A sírt utoljára 1951-ben nyitották meg, a Velits család Károly nevű fia számára, aki 66 éves korában hunyt el.

Az Aranyosrákosi Székely család sírjába 13 személy került. A sírt az első generációból özvegyen maradt özvegyasszony nyitotta meg. A második generációból három gyermek és egy vő került a sírba. A harmadik generációból szintén három gyermeket és egy vőt temettek ide. A negyedik generációból egy fiúgyermek és egy vő, az ötödik generációból pedig egy fiúgyermek számára nyújtott végső pihenőhelyet a sír. A sírt a második generáció elsőszülött tagjának, a fiatalon, három gyermek anyjaként elhunyt Székely Ilka családja vette át. Bizonyára azért, mert nem sokkal az anya halála után ide került két ifjú gyermeke. Így a sír gondozását Székely Ilka és férje, Velits Károly vállalta fel. Tőlük gyermekükre, ifj. Velits Károlyra hárult a sírhely gondozása.

A komjátszegi Rázmán család családfeje 1865-ben született, 1943-ban hunyt el. Minthogy a családnév a faluban és a környéken gyakori, a sírfelirat átveszi a mindennapi kommunikációban használt azonosító stratégiát, megnevezi az édesapát. 12 év múlva, 81 évesen halt meg az özvegye. A sírfelirat ekkor fogalmazódott meg, szövegkeretbe foglalva a két személy emlékét. Az édesanyát hét évvel élte túl fia, Rázmán Gyula, aki 63 éves korában halt meg. Családja nem lévén, szülei sírjába temették. A sírfelirat kiegészítésre szorult. Az addíciót az *és a ti fiatalok* kapcsolóelem vezeti be.

A következő korszak a világháborút követő idő (1945–1989). A háború utáni években a frontra és hadifogságba hurcolt férfiak rendre hazatértek, vagy a halálhírukért haza. Az 1950-es években

megkezdődött a mezőgazdaság kollektivizálása, az ipari objektumok államosítása, ami a családok egzisztenciáját jelentősen befolyásolta. Nagyméretű munkaerő-migráció indul el. Az 1960-as évektől a szocialista és a kommunista ideológia egyre erőteljesebben érvényesítette hatását, s ezzel együtt erősödött a kisebbség diszkriminációja. A korszakot az 1989-es év zárja.

A világháborút követő korszakban jelentős tendencia a családtagok egyazon sírgödörbe való temetése, s következőképpen egyazon epitáfiumban való megnevezése. Az egyén életpályájának megörökítése szintén jelentősen módosul. A feliratokban állandósul a halott születésének éve, az életkor közlése viszont visszaszorul. Jelentősen növekszik azoknak a sírfeliratoknak a száma, amelyek a halottat szociális kontextusba ágyazzák. A tanulmányokra való hivatkozás hiányzik a korszak sírfelirataiból, a foglalkozás megnevezésére szórványosan kerül sor (tanító, tanítónő, lelkész). Jellemzőnek tekinthető az erőszakos, váratlan halál tematizálása. 1945-ben Korondon, 1948-ban Alvincen, 1952-ben Disznajón, 1953-ban Alvincen, 1956-ban Parajdon állítottak emléket a második világháborúban vagy az azt követő hadifogságban elhunyt férfiaknak. A disznajói temetőben 1951-ben, Parajdon 1953-ban a katonai szolgálat áldozatává vált férfiakat nevesítették. Vadasdon 1949-ben a diktatúra áldozatává vált egy férfi. Későbbben vált lehetővé a tragédia megörökítése. A disznajói temető egy 1957-es baleset áldozatának hamvait őrzi. A halál okát a sírfeliratok a kivételes esetekben nevezik meg. Egy kissolymosi nő 1960-ban sok szenvedés után hunyt el. 1961-ben egy baróti férfi a hazáért vesztette életét. 1962-ben egy vadasdi férfi villámcsapás által lett a halál áldozata, 1968-ban Homoródszentlászlón egy férfi önfeláldozó munkában baleset áldozata lett.

A korszak sírfeliratain gyakrabban jelennek meg a poétikai megoldások. Egy 22 évesen elhunyt lány sírfeliratának részlete: „*A letört virág illata elszáll, / De meg nem semmisül, / bár a szív megtörik*

kihüll” (Szatmárnémeti, 1950). A katonaságban elhunyt fiatalember sírfeliratán: „*Fijatal korábaletört / széprózsa. Pitești korház hatudna / beszélni elmondaná / azt hogy mért kellett / meghalni öreg nagy / szüleit nénjét és / sógorát drága menyasszonyát / gyászba borítani*” (Parajd, 1953). Férj és feleség sírján: „*Az elfáradt munkásnak / édes a nyugalom nékem / is megadta e csendes / sírhalom*” (Homoródszentlászló, 1956). Tragikusan elhunyt fiatalok sírján: „*Két ifjú virágszál itt piheni álmát / Elválasztott a sors, összefűzőtt a sír / A kegyetlen étellel meg nem küzdhetvén / Szerelmes szívünk itt örök nyugtot talált / Szüleink bánata örök gyásza kísér / Ezért az Úristen kegyelmét óhajtjuk / Bűnünket fel nem rója senki*” (Disznajó, 1957). DeTrehemtelepen tragikusan elhunyt fiatalember sírkövére vallásos üzenet került: „*Megszáradt a fű, / Elhullt a virág, / De Istenünk beszéde / Mindörökre megmarad*” (Detrehemtelep, 1960). 22 évesen elhunyt fiatalember sírfelirata: „*Rövid volt életem a hazáért / adtam piros vérem / szüleimnek sírig tartó / bánatot hagytam*”

(Barót, 1961). Férj és feleség sírja: „Búcsúzóra mondjunk egy/Istenhözát/Míg az anyaföld öléből feljut / Uram tehozzád” (Székelykocsárd, 1983). Koltón: „Bár itt éltünk, / Nevem csak felírva ott legyen / Isten örök városában / Választottak névsorában.”/„Azenyém a csönd és a pihenés / A tiéd a könny és a szenvedés” (Koltó, 1984). Tordaszentlászló: „Száz évig élni szeretni, / dolgozni vágytam én / az Úr parancsszavára / Ötvenhárom évemben / A pórban hajtottam / fejem leén” (Tordaszentlászló, 1984). Marosújvár: „Szerető sziveket / takar e sírhalom / legyen az övék / az örök nyugalom” (Marosújvár, 1985).

Az 1989-es események az ideológiai felszabadulást, a szabad migrációt hozták magukkal. A korszakban differenciálódik a síremlékek anyaga. A betonépítmények mellett hozzáférhetővé válnak a ritka, drága anyagok (márvány), valamint az új technikák (pl. fénykép).

Az új korszakban tovább növekszik a házastársaknak készült közös síremlékek száma. Ezeket általában előre megrendelik, ezért a szövegben az aktuális tar-

talmak mellett a sztereotip formulák dominálnak. A férfiak, a nők és a házastársak számára készült sírfeliratok azonos arányban fordulnak elő. Az életpálya jelzésére állandósul a születés és a halál évének megnevezése, s a minimálisra csökken az életkor feltüntetése.² Csökken az elhunyt személy szociális kontextusba való illesztése, foglalkozásának megnevezése.

A sírfelirat a temetőlátogatás alkalmával a halott emlékének felidézését biztosítja. Leghamarabb megállunk a szüleink sírjánál. S utána aztán... nekem is hat sírom van. Mindegyikhez rendre elmegyek – mondta egy felvinci nő (sz. 1919). Egy torockói asszony a következőképpen foglalta össze a temetőbeli ténykedését: „Lent a Zsuzsa nénémnek a fia elment Magyarországra, oda én mindig teszek gyertyát. Itt más nincs. A lánytestvére nem tud kijönni, mert operálva van, 79 éves. ... S akko ott sincs szomszéd, se alsó, se felül [...] anyósoméék mellett. S akko távol, nénjének keresztszüloje volt ennek a néninek, Bartha néninek a keresz-anyja. S na, akkor az már rokonság. S akkor az ember ott van közel, tesz rá egy gyertyát, emlékére, mivel nincsenek itt a gyerekei. S akinek nincs senkije, olyan helyre megint világít az ember, ahol nincs senki. [...] Én is mindig imádkozok. S akárhányszor virágot is viszek, a sírkő mellett elmondom az imámat s elsíratom őket.” (sz. 1931) A síremlék mellett állva felemlégetik a halott emlékét, számbaveszik síremlékének állapotát, imádkoznak nyugalomért. „Imádkozunk magunkba a halottainkért. A Jóistentől megnyugvást kérünk.” (Felvinc, sz. 1919)

Következtetések

1. A sírfelirat az egyéni életpálya narratív reprezentációja. Az individuális sorsot a nembeli, általános emberi sors motívumainak konkretizálása által jeleníti meg. Az általános emberi sors motívumai: a születés és a halál, a családi élet, a munka, a betegség, a történelmi események

² Az előre rendelt sírkőre a születés éve kerül rá, a halál évét a halál bekövetkezése után vésik fel.

ben való részvétel. Az általános emberi sors individualizálásának eljárásai az évszámok és időtartamok alkalmazása, a szociális kapcsolatok típusainak és megnyiségének megnevezése, a foglalkozás, az életminőség, a személyes tulajdonságok megnevezése.

1.1. Az individuális életpálya megjelenítésének alapvető eleme a születés és a halál évének, az életpálya időtartamának megnevezése. 1.2. Az egyén sírfeliraton történő szociális beágyazásának motívumai: az elhunyt családtagjainak megnevezése, az elhunyt és hozzátartozóinak egy sírfelirat keretében való megjelenítése, a síremlék állító személy megnevezése. A hozzátartozók megnevezése 1989-ig korszakról korszakra fokozatosan fontosabbá válik, 1989 után pedig elveszíti jelentőségét. 1.3. Az individuális életpálya tartalmi és minőségi mutatói a tulajdonságok, a tanulmányok, a foglalkozás, a halál okának, a történelmi eseményekben való részvétel megnevezése. E motívumok sírfeliratban való előfordulása fakultatív jellegű és ingadozó. 1.4. A férfi és a női életpálya árnyalásában enyhe eltérés mutatkozik. A férfi életpálya árnyalására szolgáló motívumok a foglalkozás, a tanulmányok, a történelmi eseményekben való részvétel. A családfeői szerepet hangsúlyozza a férfi nevének a közös sírfelirat élén való szerepeltetése.

2. A sírfelirat biográfikus szöveggként ritualizált és rituális biográfia. Funkciója a láthatatlanná vált egyén emlékezetben való megőrzése, a generációk és a családtagok közötti kapcsolatok kinyitkoztatása, a halott emléke őrzésének felvállalása és gyakorlása, valamint a halott túlvilági nyugalmanak biztosítása. A funkciók, az egyéni életpálya megjelenítésére nyelvi formulák, sztereotípiák állandósultak. 2.1. A küzdelmes életet követő halál megnyugvás, pihenés. Az ltt nyugszik/fekszik/pihen nyelvi formula népszerűsége fokozatosan növekszik, majd 1989 után használata visszaszorul. 2.2. A sírfelirat záróformulája mágikus funkciót tölt be, a halott túlvilági nyugalomát biztosítja. A mágikus funkciójú záróformulák száma 1989-ig fokozatosan

emelkedik, ezt követően pedig elveszíti népszerűségét. 2.3. A sírfelirat a feltámadást és a túlvilági találkozást helyezi kilátásba. A feltámadást és a találkozást megnevező nyelvi sztereotípiák szórva nyosan fordul elő, száma 1989-ig növekvő tendenciát mutat.

3. A sírfelirat az alkalmi (ezen belül a családi) költészet egyik műfaja. 3.1. A halott emlékét poétikai eszközök segítségével, olykor a prozódiai eszközök (rím, ritmus) használatával örökíti meg. A poétikai formák az évszázadok során tisztultak le és állandósultak. 1945-től a sírfeliratokba különböző (bibliai, szépirodalmi) vendégszövegek épültek be. 3.2. A sírfelirat kialakulásában és fennmaradásában jelentős szerepet játszott a vallásos-biblikus-zsoltárirodalom, valamint a közköltészet (emlékvers).

4. A sírfelirat a kezdetektől kapcsolatban állt a korszakok ideológiájával. 4.1. A sírfelirat alapvetően a vallásos ideológiával azonosul. A vallásos ideológia szolgáltatja az emberi sors narratíváját,

amelynek motívumai a születés, a küzdelem, a halál és a feltámadás. 4.2. A 19. században a sírfeliratokban feltűnik a nemzeti ideológia. Az egyén a nemzeti értékek hordozójaként, a nemzeti érdekek harcosaként jelenik meg (szabadságharcban való részvétel, népszolgálat).

A nemzeti ideológia az egyén sorsát a nemzeti és a történelmi dimenzió, az aktualitások felé nyitotta meg. 4.3. Az 1945–1989 közötti időszakban a politikai ideológia enyhén átítatott néhány sírfeliratot. 4.4. A sírfelirat az egyén életét a nemzetség történetébe építi, genealógiai történetbe integrálja.

5. A sírjelállítás Erdélyben fél évezrede a kommunikatív emlékezetet kiegészítő emlékezési gyakorlat. A sírjeleket vizsgáló kutató több esetben tapasztalhatta, hogy a nemzetségi emlékezet megszakadása esetén a település vállalta fel a régi síremlékek ápolását, őrzését. A templom udvarán, a temető egy kiemelt helyén emlékparkba gyűjtötték az építészeti- és társadalomtörténeti doku-

mentumot képviselő síremlékeket. Szomorú azonban, hogy többször találtak sorsokra hagyott sírjelekkel.

A cikk sírfeliratokkal kiegészített változata az *Országépítő* honlapján olvasható.

Irodalom:

- BALASSA Iván: *A magyar falvak temetői*. Budapest, 1989, Corvina
- DUKRÉT Géza: *Hol sírjaink domborulnak. Partiumi temetők, Nagyvárad, Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, 1999*
- EMÓDI János – VARGA Árpád: *Telegdi sírkövek, emléktáblák, Nagyvárad. Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, 2004*
- IMREH Pál – HOPPÁL Mihály: *Fejfák és temetők Erdélyben*. Folklor Archívum 7. Budapest, 1977, MTA Néprajzi Kutatócsoport
- KOVÁCS Rozália: *Érmihályfalvi temetők. Nagyvárad, Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, 2006*
- LÁSZLÓFFY Aladár: *Házsongárd*. Budapest, 1989, Helikon
- NOVÁK László: *Fejfa monográfia*. 2005, Nagykovács, Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Arany János Múzeum
- PÉTERFY László: *Marosszék régi sírkövei*. Marosvásárhely, Mentor, 2005

